

**BIRTALAN GYŐZŐ:
ORVOSTÖRTÉNELMI IRODALMUNK
A 19. SZÁZAD VÉGÉN – 20. SZÁZAD ELEJÉN¹**

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai, Gazda István
vezetésével, közreműködött: Szállási Árpád**

A huszadik századforduló magyar orvostörténelme több szempontból meghatározható jellegzetes produktum. Kialakulása erősen összefügg az újszerű európai historizmus térhódításával, amely nálunk ebben az időszakban érvényesült.

A múlt század közepétől erősödő történelmi érdeklődés már nem korlátozódott a köztörténetre, hanem áttért a tudomány és művészet valamennyi területére. Ahogyan Szerb Antal kifejezte:

„...ez már nem annyira érdeklődés, mint inkább világnézet volt. Megnyilvánult benne a fausti ember imperializmusa, mely nemcsak a földrajz világát akarta meghódítani, hanem a történelem birodalmait is.”

A megnövekedett mennyiségi és minőségi igényeknek megfelelően a történelemtudomány a pontosabb adatgyűjtés, sokoldalú tájékozódás, az elmélyült oknyomozás, a teljes tárgyilagosságra való törekvés szellemében újult meg. Hazánkban elsősorban a kiváló Ranke-tanítvány, Marczali Henrik munkássága mutatott példát ezen a téren többek között orvostörténészeink számára is.

Az orvostörténelem tágabb kibontakozásának azonban emellett egyéb speciális indítékai is voltak.

A régebbi orvostörténelem anyaga – tudományos, empirikus, egészségügyi, életrajzi adatok summája – szorosan hozzátartozott a mindenkor élő medicina egészéhez. Hippokratészt Galenust, Avicennát idézik, tanítják akkor is, amikor e mesterek elvei a kor orvosi gondolkodásában már többé-kevésbé meghaladottak. Ha másért nem, azért idézik őket, mert a régiek kazuisztikáiból igen sok hasznos tanulság szűrhető le.

A 19. században azonban ez a szoros egység megszűnt. Az élenjáró orvostudomány az induktív, pozitívista, kísérletes módszerek követésével új utakra lépett, új tudományos kritériumok szerint épült, a régítől elhatárolta magát. Az orvostörténelem pedig ezt követően a historizmus fentebb vázolt áramába kerülve, sokarcú, bölcsészeti jellegű tudományággá növekedett. Ennek megfelelően nálunk is megjelenik az új önálló diszciplína létjogosultságának, fenomenológiájának, módszertanának az irodalma.

A múlt század utolsó évtizedei talán a legnagyobb jelentőségű fordulatok időszaka a medicina eddigi múltjában. Nemcsak a bakteriológiai, immunológiai vagy a kémiai felfedezések hatásai jelentették ezt. Lényegesebb ennél a szervezeti anyagcsere energetikájának, valamint az élővilág evolúciójának megértése, általában a dialektikus mozgás tágabb összefüggéseinek felismerése, ami roppant szemléleti változásokat eredményezett.

¹ Forrás: Birtalan Győző: Orvostörténelmi irodalmunk a XX. század fordulóján. = Orvosi Hetilap, 1977. pp. 2407–2409.

A kortársak megéreztek és egyre inkább tudatosították, hogy egy tudományos forradalom résztvevői. Ez az élmény kihatott a korabeli hazai orvostörténelem jellegére, alakította annak tárgykörét és a feldolgozás módját.

További sajátossága a századforduló magyar orvostörténelmének a hazai vonatkozású kutatások újabb általános fellendülése, amelyeknek többek között különleges időszerűséget adott a millennium.

Lássuk ezek után a jellemző témaköröket, kérdésfeltevéseket és idézzünk fel néhány kiemelkedő teljesítményt.

A fentebb elmondottak szellemében kialakuló hazai orvostörténelem egyik kitűnő egyénisége, Wertner Mór 1881-ben megállapítja, hogy mennyire divat a különböző szaktörténetírás:

„Majdnem úgy látszik, hogy a jelen elköltése után a jövőtől kölcsönt nem kapván, a múlt emlékeiből akarnánk élni.”

Megállapítja azt is, hogy a korabeli írások többnyire tekintélyi elveket, előítéleteket közvetítenek ahelyett, hogy az indító okokat tárnák fel. Szerinte „az orvostörténelem éppen úgy szolgál az orvos tökéletesítésére mint a hullakémlés a kórismére”. Itt elsősorban az orvosi irányzatok kiemelésére, a tendenciák aktuális párhuzamba állítására, az ebből adódó áttekintésre, illetve a levonható tanulságokra gondolt. Az orvostan és filozófia kapcsolatáról így fogalmazott:

„A történetnek anyagi álladéka pl. a történeti dolgok elbeszélése, de az amit a történet tudásából tulajdonképpen kellene tanulunk, az a bölcsészet, a történet bölcsészete: a zene hangokat szül, de a hallgatóban általuk szült hatás, az a zenének, a hangoknak bölcsészete.”

Megjegyzí az is, hogy ezt a stúdiumot az orvosi tanulmányok végén kellene folytatni, nem, mint szokásos, annak előtte.

Az igényes célkitűzésekkel szemben nagy a lemaradás, sok a tennivaló.

1903-ban Pinter Jenő, a neves irodalomtörténész az Orvosi Hetilap hasábjain, az ‘Eszmék a hazai orvostudomány története ügyében’ című tanulmányában megállapítja, hogy az addigi irodalmunk néhány kitűnő munkától eltekintve külföldi művekből kompilált egyetemes orvostörténeti összefoglalókból – emlékbeszédekből (egyesületek, fürdők, gyógyintézetek múltjáról, ill. fejlődéséről), gyógyászati eszmék kibontakozását tárgyaló dolgozatokból – városok, országrészek orvostörténeti monográfiáiból áll. Véleménye szerint jó, ha tíz ember akad, aki ismerné a hazai orvostörténelmet.

Elégedetlenség töltötte el Győry Tibort is, aki 1906-ban ezeket írta:

„Meg kellene végre is már mindenkinek szoknia, hogy a megállapított történeti tényeket és igazságokat ép oly jól fixált dolgoknak tekintse, mint akárcsak a mikroszkopikus praeparatumokat. Ünnepi beszédekben és cikkekben stb. előszeretettel használják fel a történelmet a szónoklatok dekoratív ékességéül, azok nagyobb szabású festői háttéréül. Sajnos azonban még mindig akadnak, kik ilyenkor a történelem legbejáratabb, legápoltabb területeit is minden mágnesű, minden tájékozottság nélkül kalandozzák be.”

Az orvostörténelem igazolására készült Győry Tibornak egy másik, 1902-ben megjelent tanulmánya. Ebben írja:

„Orvostudományunk mai izmos imponáló alkotmány, nem Jupiter fejéből kipattant Minervához hasonlít, hanem hosszú idők munkásságának befejezetlen folyamánya. Befejezetlenségét eléggé mutatja az egy körülmény, hogy tudományunkban az egész vonalon végig, céljainkhoz egyedül híven még mindig csak az inductio módszere járja, vagyis még mindig nem értük el tudományos fejlődésünkben azt az ideális fokot, mely minden inductio végcélját kell képezze, hogy ti. egy deductióra képes anyagot sikerült volna az évezredek folyamán összehordanunk az inductiv módszer segítségével.”

Megállapítja tehát, hogy mozgásban vagyunk és a tájékozódáshoz mindig látnunk kell a megtett út egészét. A doktrineren szembeállított irányzatok ellentéte éppen a régi analógiák felismerésével oldható fel, mint például a solidar-humoral-pathológia antagonizmusa esetében.

Érvelését azután megtoldja a gyakorlati hasznosság szempontjaival. Kideríti, hogy némely gyógy- és diagnosztikai eljárást a régiak jobban, célravezetőbben végeztek (plasztikai sebészet, hallgatózás, kopogtatás). Bizonyítja, hogy a gonorreás szemfertőzés szülés utáni profilaxisát már

Credé előtt ismerték, de elfelejtették. Hasonlóképpen feledésbe ment és újból fel kellett fedezni azt a Paracelsus által leírt tény, hogy a lues az összes belső szervet megbetegítheti.

Felhívja a figyelmet az orvostörténelem és a művelődéstörténet közötti összefüggésekre. Erősen hangsúlyozza az epidémiák hatását a történelmi eseményekre.

Herszky Manó is az orvostörténelem oktatása mellett állt ki, rámutatva az etikai nevelés fontosságára. Idézi Pagelt, aki szerint az orvostörténelem a megtestesült etika. Nemcsak a nagy emberek tiszteletére tanít, de arra is, hogy mennyit árthat a túlzott, elvakult tekintélytisztelt. Megrajzolja az általános orvosi műveltség ideálját.

A tudományos progresszió nézőpontja érvényesült a régi mesterek munkásságának felidézésekor is.

A hippokratészi életmű például különleges hangsúlyt kapott a modern, az egyoldalú patológiai szemlélettől elszakadó medicina igazolására. Az immunsavó kezelések sikere, általában a hematológiai és szerológiai megismerések – egyesek túlegyszerűsítő általánosításában – az antik humorápatológia újjászületését igazolták. De Hippokratészre hivatkoztak a felújított alkattan művelői, a betegségekre hajlamosító tényezők újrafelfedezői, ezenkívül mindazok, akik a szervezeti működésekben felismert, kiegyensúlyozó mechanizmusok jelentőségét hirdették.

A modern tanok gyökereit keresve – főként Sudhoff iskolájának hatására – ismét rátaláltak Paracelsusra. Ellenkezőjére fordult a neves reneszánsz orvos addigi leértékelése, amely még a 18. századi racionalista szerzők átörökített ítélete volt.

Fenyvessy Béla, aki nálunk elsők között közeledett újszerűen Paracelsushoz, a régi mester maradandó érdemei között említi sokoldalú, józan empirizmusát, kísérletező hajlamát, a kémiai-fizikai eredetű biopatológiai hatások számbavételét, illetve az ezekből kialakított helyes terápiát. Értékeli funkcionalista szemléletét, érdemei között említi a természet gyógyerőiben való bizodalmit.

Egy másik korabeli szerzőnk, Tihanyi Mór, Arisztotelész hatását méltatva az orvostudományra, kiemeli annak pozitív hatását, szembeállítva Platónéval, aki ebben a vonatkozásban inkább ártott, mint használt. Feltűnik, hogy a történeti járványtanulmányok konklúziója többnyire az, hogy az epidémiák milyen sokféle okra vezethetők vissza. Ezt is reakcióként foghatjuk fel a már meghaladott, de még irritáló egyoldalú bakteriológiai járványfelfogással szemben.

A haladás és fejlődés eufóriája jellemezték a szakmatörténeti tanulmányokat, amelyeket főként a századforduló évének ünnepi alkalmából jelentettek meg igen nagy számban. Ezekben többnyire a megelőző évtizedek eredményeit összegezték, beállítva valamely diszciplínát a nagy egész progresszív mozgás folyamatába.

De nemcsak az orvostudományi haladás ábrázolása foglalkoztatta a korabeli orvostörténészeket. Sok szó esett akkoriban a specializálódás túlhajtásairól, az ezzel kapcsolatos visszaélésekről. Egyébként is éleződtek az egzisztenciális harcok. Egyre többet hallani etikai természetű sérelmekről, a sarlatánság elburjánzásáról. Amikor tehát Hippokratésztől írtak, rámutattak az egykori magas etikai normákra. Amikor Paracelsus univerzális tevékenységét emlegették, a specializmus egyoldalúságát bélyegezték meg.

Összegezve: a mindennapi orvosi életet feltáró kritikai írásokban éppen úgy gyakoriak a történeti hivatkozások, miként a szorosán vett történeti munkákban az aktualizáló következtetések. Az orvostörténelem publicisztikai felhasználása tehát előtérbe került.

A századforduló hazai orvostörténelmének másik domináló élményanyaga a magyar viszonyok felkutatásának megújuló általános mozgalmá.

Ebből a tárgykörből a bőség zavara nehezíti a példák kiválasztását. Kiterjednek a helytörténeti kutatások. Fontos adatok kerülnek elő a magyar gyógyítás múltjából. A kis verses magyar anatómia a 17. századból Schwarz Ignác érdeméért. Moldoványi István az 1588-ból származó magyar nyelvű Frankovith-féle gyógyszerkönyvet mutatja be. Győry Tibor a Bornemissza Anna megbízásából készített 17. századbeli orvosi tanácsokat ismerteti. Liszt Nándor egész sor régi magyar orvosi kéziratot publikál.

Vámosy István pozsonyi adatok alapján a gyógyászat múltjával foglalkozik. Ernyey József ugyancsak pozsonyi városi aktákból dolgozva a magyar orvosi és gyógyszerészeti rend történetéhez járult hozzá. Demkó Kálmán igen alapos forrástanulmányok után mintaszerűen írta meg a magyar orvosi rend történetét a 18. századig. A Hőgyes-émlékkönyvben az első hazai orvosi egyetem múltját dolgozták fel.

Külön orvostörténeti műfajt képviselt a magyarországi járványok irodalma. Sokan foglalkoztak az egykori hazai pestisepidemiákkal. Nemzetközi visszhangot váltott ki Győry Tibor kitűnő tanulmánya, amelyben a „morbus hungaricus” azonosítására vállalkozott.

A honi orvosi és egészségügyi múlt legátfogóbb leírója, mondhatnánk specialistája és művésze, Magyary-Kossa Gyula is a század első éveiben kezdi írni tanulmányait. Feldolgozási módszere emlékeztet nagy szociográfus kultúrtörténészünk, Takáts Sándor alkotómódszerére. Magyary-Kossa akkoriban megjelent munkái között említhetjük a régi magyar betegségszavakkal, a régi magyar orvosnövendékekkel, a régi magyar orvos címmel foglalkozó tanulmányait. Az utóbbiban arra a következtetésre jutott, hogy gyógyító szakembereink egykor jobban megbecsültek voltak, mint „a soidisant egyenlőség és demokrácia világában”. Írt a hazánkban működő anabaptista orvosokról, a vallásos orvosokról, a „lovagló orvosokról”, a régi zsidó orvosokról. Velük kapcsolatban hangsúlyozta, hogy milyen sok kiváló orvostadtunk mi is a külföldnek, említve közöttük Gruby Dávidot, Politzert és Kaposit.

Ebben a korszakban általánosan jellemző volt a valaha élt nagyjaink felkutatásának új hulláma. Szigeti Henrik 1896-ban felhívja a figyelmet Rayger Károly 17. századbéli pozsonyi physicusra, a tüdőúszó-próba feltalálójára. Győry Tibor a Czermak–Türck-féle gégetükrözés prioritási vitájában foglal állást. A kérdést azért tartja fontosnak, mivel Czermaknak rövid, de számunkra igen fontos kapcsolata volt a pesti orvosi egyetemmel. Ernyey József a bányavárosok magyar orvosait kutatja fel a 16. és 17. századból.

De ekkorra már ebben a vonatkozásban Semmelweis érdemeinek tudatosítása, magyarságának igazolása lett a legfontosabb téma. Megjelennek a róla szóló visszaemlékezések. Egy régi orvos felidézi egyetemi előadásait. Kiemeli kezdeti nagyvonalú liberalizmusát, amellyel az orvostanhallgatók hamarosan visszaéltek, amire azután a szigorú katalóguskorszak következett. Tuszkai Ödön Angliában járva, elbeszélget egy Routh nevű orvossal, aki valamikor szintén Semmelweis-szel dolgozott és feljegyezi az erről szóló adatokat. Ismerteti Kussmaul kedves visszaemlékezését a Semmelweisszel történt régi találkozásáról. Ebben a témakörben a korabeli irodalomból közismerten Győry Tibor munkássága a legértékesebb. Rendezte Semmelweis irodalmi hagyatékát és a legtöbbet tette a nagy tudós magyar voltának elismertetése érdekében.

Az eddig elmondottakból talán kitűnt, hogy voltaképpen a századfordulón érkeztünk el modern orvostörténelmünk kezdetéhez. Számunkra szóló tanulságként a következőket állapíthatjuk meg.

A felemlített munkák zömének színvonala ma is mértékül szolgálhat. Napjainkban is érzékenyen kell reagálnunk az orvostudomány és általában az egészségügy fejlődésére, hogy azt történeti távlatban szemlélve megérthessük, következtetéseket vonva le a jövőre és a teendőkre nézve. Reméljük, sohasem fog elévülni az a követelmény, hogy a magyar kultúrtörténeti értékekre különlegesen fogékonynak kell lennünk. Végül, nem változott azóta az a főfeladatunk sem, hogy az orvostörténelmet közelebb hozzuk orvosainkhoz. Az emellett már felhozott és még felhozható érveken kívül aktuálisan hangsúlyozhatjuk a mostanában sokat emlegetett közművelődés célkitűzését. Ennek speciális orvosi területe éppen a medicina történelmi múltjában táruul fel.